

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ ЕТНОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЗАКАРПАТТІ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Етнічні процеси на Закарпатті в 90-ті роки ХХ ст. наразі стали предметом як публіцистичних дискусій, так наукових студій. Пріоритетними стали вивчення етнодемографічних тенденцій, етнополітичного та етнокультурного життя етнічних та національних меншин краю, етносоціологічні розвідки з проблем соціального і етнічного самопочуття, соціальної адаптації, ціннісних орієнтацій населення області, дослідження міжетнічного контактування, розгорнулись дискусії довкола проблеми русинства.

Тому дедалі актуальною постає проблема використання, власне, етнологічної термінології, наукових дефініцій в контексті дослідження основних аспектів етнічних процесів на Закарпатті. Таким чином, метою нашої розвідки є ілюстрація необхідності подання науково-теоретичного рівня дослідження із окремими результатами емпіричних спостережень, соціологічних обстежень, які часто (у сукупності із ідеологічними орієнтаціями дослідників) приводять до різного плану зберачій (помилки) у наукових студіях.

В 1993 р. Г.Вереш (тоді зав. відділом у справах національностей ОДА) на конференції "Міжетнічні відносини: історія, сучасні проблеми" звернув увагу на потребу теоретичного осмислення багатьох понять. Оскільки, зазначав Г.Вереш, окремі поняття- "нація", "етнос", "національна меншина" і т.д., в силу розмаїття концепцій етніонаціональної політики України (національно-демократична, соціал-ліберальна, націонал-радикальна, неокомуністична) мають різнопланове тлумачення (6,21-22).

Цей своєрідний запит преставника органу державної влади певним чином був вирішений в чисельних етнологічних студіях М.Тиводара. Вчений в окремих публікаціях проаналізував науковий зміст понять "етнос", "нація", "націоналізм", "ментальність", "етнічна самосвідомість", акцентував увагу на довірливому використанні вказаних дефініцій (36,95,114-133; 37,471). Дослідник також окреслив політичні та науково-

теоретичні аспекти етничних процесів на Закарпатті ХХ ст., зв'язував політичне підґрунтя псевдотеоретичних пошуків "закарпатського багатонаціонального народу" (36,107-133; 38). М.Тиводар вказав на політичні спекуляції у протиставленні етнонімів: на основі багатого етнографічного матеріалу проаналізував етнографічну мозаїчність українського населення Закарпаття (34; 36,182-205; 39,299).

Проте, комплекс різноманітних чинників (політичні, ідеологічні уподобання, економічна зацікавленість, емоційний та амбіційний підходи, недостатня обізнаність із досягненнями теоретичної етнології кінця ХХ ст., публіцистичний виклад матеріалу і т.ін.) сприяв появі багатьох наукових, науково-публіцистичних праць, в яких було знехтувано розуміння основних понять етнології, властивостей етносів, їхньої мозаїчності.

Найбільш проблематичним залишається розуміння дослідниками природи мозаїчності етносів. Це, зокрема, проявляється при оперуванні термінами "субетнос" та "етнографічна група" щодо українського населення Закарпатської етнографічної зони. Окремі дослідники навіть вважають зайвими подібні дискусії "кабінетного характеру", помилково презентуючи розуміння субетносу як "відходів", що не витримує наукової критики (26,197).

Побутують, особливо на публіцистичному рівні, заяви про існування "субетнічних утворень" (галичани, волиняни, буковинці, подоляни, поліщуки, полтавці і т.д.). "Корінні жителі" Закарпаття, при такому підході, оголошуються "типovими представниками субетносу української нації..." (16,2). Але навіть у виключно академічному виданні "Етнічний довідник" (1997 р.), А.Повомарьов, зв'язуючи сутність субетносу, наводить приклад субетносів, які сформувались на основі конвійсій-черкаси, севрюки, козаки, русини (14,129). Висновки робочої групи об'єднаному по вивченню правомірності питань, що підняті в декларації Товариства карпатських русинів від 9 січня 1991 р. також визначили русинів Закарпаття субетносом, який є частиною української нації, із своїми етнографічними особливостями (7,1).

Окремі дослідники, формулюючи концепцію "територіальної поліетнічної спільності Закарпаття", оперують терміном "етнографічна група". Під подібними "етнографічними групами" маються на увазі: українці автохтонні, сусіди-прикарпатці, східні, русини, гуцули, бойки, лемки та інші (21,77).

Хоча у попередніх дослідженнях вчений вважав принциповим не протиставляти поняття "русин" і "українець", як різні етапи розвитку одного етносу (23,696; 24,111).

О.Майборода русинську етноідентичність характеризує більше як примордальну (первинну), а українську - як ситуативну (сконструйовану), українське населення Закарпаття йменує "русинською етнографічною групою" (19,3,5,8-9,17). Термін "русинська етнографічна група" для позначення українського населення Закарпаття є також не зовсім доречним через підміну понять "етнографічна зона" (населення всього Закарпаття) на "етнографічна група" (закарпатські бойки, лемки, долиняни; на думку деяких дослідників і гуцули).

Окремі дослідники визнають русинську етноідентичність за загальноетнічну, протиставляючи при цьому "українську національність", "русинську етнічну належність", "народ Закарпаття" (3,144; 4,10-11; 10,45,50-51). Інші науковці, досліджуючи історію Закарпаття ХХ ст., оперують "оригінальними" термінами: "закарпатський багатонаціональний народ", "маленький поліетнічний народ у центрі Європи" (?-М.З.), "карпатський народ". Хоча, одночасно вказують про належність населення Закарпаття до українського етносу (9,3,12,18-19). Теза ж про "злиття в єдиний соціально-культурний організм всіх національних груп Закарпаття" на основі особливої центральноєвропейської ментальності, не витримує критики навіть з точки зору буденної практики міжетнічного спілкування в краї.

Відомий письменник зазначає, що русини ("карпато-рутени") - це ...центральні слов'яни (43,51); робить спробу принципового розмежування гуцулів Закарпаття і гуцулів Івано-Франківщини, Чернівецької області (42,111). Подібні умовисновки в рамках сучасної історичної наукової парадигми виглядають некоректними.

У виключно наукових дослідженнях навіть зустрічаються створені журналістами, фахівцями PR-технологій "слогани". Наприклад, при характеристиці міграційних процесів на Закарпатті на початку 90-х рр., вчені вказують про "...міграцію осіб кавказької національності" (17,9). Проте, відомо, що не існує "осіб кавказької національності", є тільки представники різних етносів Кавказу.

В подібному контексті особливого значення набуває оперування дефініціями "національна ментальність (група)", "етнічна ментальність", "етнічна група". Зрозуміло, що теоретично

обґрунтувати "правильність" вживання конкретної наукової дефініції можна будь-якої. Але, якщо в процесі дослідження підмінюються поняття, загострюються кон'юнктурні акценти, то такий підхід вартий критичного аналізу.

Зуважимо, що існує плюралізм думок щодо вищезазначених термінів, особливо "етнічна група" (35,83). Подібний плюралізм приводить до різночитань, підміну сутності досліджуваних проблем. Так, в одній науковій розвідці автор говорить про закарпатських румунів, угорців, німців, користуючись терміном "національні групи", в іншому дослідженні зазначає, що це "етнічні групи" (20,210; 22,268; 27,104). А "національними меншинами" в останньому дослідженні вже виступають русини Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, України, мотивуючи це тим, що русини- частина нації поза межами етнічної чи державно-політичної території. В таких умовах, дослідники самостійно визначають місце національної меншини закарпатських українців в складі Української держави (27,116).

В одній і тій же праці дослідники спочатку зазначають, що етнічні групи- утворення, що не входять в етносоціальний організм. В іншому місці вказується що український етнос (як і інші) поділяється на етнічні групи (28,7,64). Очевидно, автори мали на увазі етнографічні групи, що кардинально змінює сутність розуміння проблеми.

Подібні казуси зустрічаються в багатьох інших студіях. Дослідники оперують терміном "етнічна група", розуміючи під ним етнографічну групу або субетнос. Наприклад, відомий американський вчений вказує, що "... своєю республіку утворила етнічна група гучулів" (18,107). Або ж термін "етнічна група" використовується щодо представників всіх етнічних спільнот, включаючи державотворчий етнос, національні меншини, етнічні групи (1; 2; 8; 13; 29; 30). Використання ж авторами монографії "Циганське населення Закарпаття" терміну "етнічна група" щодо циган краю більш виправдане (15,3), ніж "національна меншина" в силу дії об'єктивних чинників, а не "мудрьоних дефініцій".

Наукові непорозуміння через вживання наукової термінології виникають і через так зване *соціологізаторство етнологічної термінології*. Так, О.Пелін вказує на факт "відлучковування" від українців некодифікованих груп- "русинів" і "закарпатців". Крім цього, русини поділяються на три контрольні групи- етнічні, рекомендовані, активісти національно-культурного товариства (30,76; 31,199,206). Подібні висновки на основі історичного

етнічному або географічної детермінації етнічних процесів та явищ є скорше соціологічною моделлю і, таким чином:

- вказує на виключно соціально-політичні орієнтації, процеси етнічної маргіналізації населення, а не етнічну належність опитаних;
- повністю ігнорує теорію етносу, мозаїчність етносів (не співпадання соціальної стратифікації і етнографічної мозаїчності);
- на конкретному прикладі ілюструє неспівпадання соціологічної та етнічної системи координат- в схематичному розподілі "етнічних груп" в етнічному просторі дослідник розташовує "русинів" в блок- "раціональна статика", "закарпатців"- емоційна динаміка, поряд із "прагматиками" угорцями, румунами і словаками, інші або "радянські"- романтики, поряд з українцями і росіянами (30,83). Виникає ряд зауважень:

1. Де умовна межа між етносом і соціальною групою населення?

2. Якщо русини, закарпатці, радянські- окремі "етнічні групи" (за автором), то чому б за таким же принципом не поділити циган на "пугрів" (табірні цигани), ремісників і музикантів, танцюристів, угорців на мадярів і чанго, виділити серед румунів молдаван та волохів і т.д і т.п.

3. Дослідження етнічних стереотипів поведінки, менталітету свідчать про штучність поділу етносів за соціокультурними детермінантами, як у вищезазначеного дослідника. Основна увага у подібних студіях зосереджується на досягненні когнітивної структури окремих етнічних спільнот, що підтверджує об'єктивну даність етносу, своєрідну "душу" етносу-народу, його мозаїчність.

І.Мигович справедливо зазначає, що в середовищі автохтонів дають про себе знати пристрасні доккола етнонаціонального розвитку (соціально-політичні орієнтації). Вчений вказує на виділення (на основі знову ж таки історико-політичної детермінанти) в середовищі українців Закарпаття: українців етнічних місцевих, східних, прикарпатських, русинів (6%). Серед названих виділяються українці, русини-українці, русини-неукраїнці (25,36). Політизація цього явища загрожує конфліктами, вказує І.Мигович. Виникає питання: навіщо взагалі на науковому рівні робити подібний поділ єдиного етносу, адже це означає рекламувати кон'юнктурно сконструйовану

проблему, робити проблеми там, де її не бачить сам народ. А подібний поділ (східняки, західняки, "бандерівці" і т.д.) на побутовому рівні існував і буде існувати, навіть на рівні протиставлення жителів вулиць одного села.

Таким чином, проілюструвавши проблемні аспекти використання етнологічної термінології в контексті дослідження етнічних процесів на Закарпатті в 90-ті роки, зробимо деякі теоретичні та емпіричні умовисновки.

1. Наразі існує проблема політизації, соціологізації досліджень в галузі етнології. Дослідники (історики, соціологи, філософи, політологи) звужують комплексне розуміння феномену етносу, його мовчущості. Принагідно зауважимо, що також окремі етнологи пропонують конструктивістську або інструменталістську концепції етносу, які відображають лише окремі прояви етнічності або життєдіяльності етнічних спільнот (роль ситуативних, мобілізаційних вартостей, "етнічного інтересу", етнічного лідерства і т.п.). В подібних умовах висловлюються тези про "дрейф етноїдентичності", "ролі етнорегіонального чинника і намагання самовизначення когнітивних спільнот за просторовим принципом" (41,89-90).

Історична практика вказує на інше:

- нездатність соціальної структури держави змінити етнографічну мозаїчність (12,290);
- неспроможність асиміляції етносу на власній етнічній території, батьківщині (5,85);
- етнографічні частини етносу можуть мати вкрай нечітку самосвідомість, на побутовому рівні "не розуміючи", що становлять таксономічну складову спільноти вищого рівня, отже, абсолютизація етнічності веде до аберацій у наукових студіях (32,29).

2. Проблема використання понять "етнографічна група", "субетнос", "етнічна група", "національна меншина", "етнічна меншина" в дослідженнях етнічних процесів на Закарпатті в 90-х рр. набула особливої актуальності через: 1) різноплановість розуміння дефініцій; 2) соціологізацію етнологічної термінології; 3) розуміння дослідниками за етновизначальний фактор регіональну самоназву, зокрема- "русини".

Зауважимо, що дискусії в подібному ракурсі не оригінальні. Так, В.Собчук, досліджуючи проблему етноїдентифікації населення Берестейщини, вказує на політичні спекуляції офіційного Мінська довкола маніпуляцій із етнічними "тутейши", "поліщуки"; слабе поширення етнічності "українці" серед

місцевого українського населення. Проте відірваність асиміляційним процесам відбувається завдяки стійкості традиційної української етнічної культури (33,78-79,106).

Також ігноруються ухвали, звернення міжнародних конференцій в м.Ужгороді щодо відмови від використання понять "закарпатський народ", "закарпатська мова", "народи Закарпаття", від творення окремої "русинської національності", що принизливо вшлюмо для нації, від протиставлення понять "русин" і "українець" як самоназв одного етносу (11, 40).

3. На наш погляд, науково виправданими (з точки зору теорії етносу, етноцивілістський підхід) є використання наступних дефініцій в контексті дослідження етнічних процесів:

- "державотворчий етнос"- щодо українського населення Закарпаття;
- "субетнос"- щодо гуцулів краю;
- "етнографічна група"- щодо долинян, лемків, бойків;
- "національна меншина" або "етнонаціональна меншина"- щодо угорців, росіян, румунів, словаків, німців, євреїв, білорусів та ін. області;
- "етнічна меншина" або "етнічна група"- цигани краю.

4. Термін, етнонім "русини" Закарпаття, як вказувалось в багатьох попередніх студіях, передає рівень етнічної самосвідомості українського населення краю кінця XIX- початку XX ст. На науковому рівні протиставлення етнічних та політичних русинів є соціологічною моделлю відображення різновекторних орієнтацій в соціально-політичній та ідеологічній сферах.

Вшлюмо, маємо вагомий підстави твердити, що проблема використання етнологічної термінології є актуальною з точки зору теоретичного обґрунтування результатів конкретних предметно-практичних етнологічних студій та державного регулювання міжетнічних відносин на Закарпатті. Розуміння такого підходу дозволить оптимізувати впровадження державної етнополітики на регіональному рівні, особливо на теренах Закарпаття.

1. Бедзір В. Міжетнічне контактування в Ужгороді в оцінках представників основних етногруп // Соціальні виміри суспільства. Збірка наукових робіт молодих науковців. Випуск 3.- К.: Інститут соціології, 1999.- С.349-363.

2. Бедзір В. Угорці в Україні в 90-х роках: етнокультурні та етнополітичні аспекти розвитку // Соціальні виміри суспільства. Збірка наукових робіт молодих науковців. Випуск 2. - К.: Інститут соціології, 1998. - С. 248-263.
3. Болдижар М.М. Крає мій рідний. - Ужгород: Комітет інформації, 1998. - 232с.
4. Болдижар М.М. Русинство: вчора, сьогодні, завтра (державно-правовий аспект) // Християнська родина. - 2000. - 12 лютого. - С. 8-11.
5. Бочковський О. Вступ до нашіології. - К.: Генеза, 1998. - 144с.
6. Вереш Г.Й. Стан і тенденції розвитку національних відносин на Закарпатті // Матеріали науково-практичної конференції "Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми". - Ужгород: Патент, 1994. - С. 16-22.
7. Висновки робочої групи обласконкому по вивченню правомірності питань, що підняті в декларації Товариства карпатських русинів від 9 січня 1991 року // Закарпатська правда. - 1991. - 24 жовтня. - С. 1-2.
8. Габорець В.С. Культурні запити поліетнічного населення області та шляхи їх задоволення // Матеріали науково-практичної конференції "Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми". - Ужгород: Патент, 1994. - С. 36-42.
9. Галас В., Поп І. Закарпаття в контексті європейської політичної історії ХХ століття (історіософська роздуми). - Ужгород: Патент, 1995. - 78с.
10. Гранчак І. Хто такі русини і чого вони хочуть // Політика і час. - 1993. - №12. - С. 45-51.
11. До громадськості Закарпаття // Українська мова на Закарпатті: у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року). - Ужгород: Патент, 1993. - С. 8-10.
12. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. - М.: Канон, 1995. - 352с.
13. Дяченко Б., Лендел М. Соціально-економічні аспекти маятникової міграції основних етнічних груп Закарпаття // Матеріали науково-практичної конференції "Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми". - Ужгород: Патент, 1994. - С. 57-60.
14. Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні / За ред. В.Б. Свтуха. - К.: Фенікс, 1996. - 172с.
15. Ємець Г.С., Дяченко Б.І. Циганське населення Закарпаття. - Ужгород: Карпати, 1993. - 64с.

16. Коцур І. Народжуймо демократію! Уклін вам, батьки наші // Карпатський край. - 1991. - 6 серпня. - С. 1-2.
17. Лавер О., Макара М. Свої "чужі" і чужі "свої". Етнічні процеси на Закарпатті в радянський час та в перші роки становлення української державності // Карпатський край. - 1996. - №1-4. - С. 7-9.
18. Магочій П.Р. Русинське питання // Політична думка. - 1995. - №2-3. - С. 105-115.
19. Майборода О. "Політичне русинство". Закарпатська версія периферійного націоналізму. - К.: НаУКМА, 1999. - 25с.
20. Макара М. Русинство в етнополітичному житті центральноєвропейського регіону // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.): Матеріали міжнародної наукової конференції. 26-27 вересня 1996 року. - Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного комітету у справах преси та інформації, 1997. - С. 210.
21. Макара М., Мигович І. Карпатами поріднені: Історичний нарис українсько-словацьких етнополітичних та етнокультурних відносин. Видання друге, доповнене. - Ужгород: Патент, 1999. - 84с.
22. Макара М.П. Деякі питання сучасних міжнаціональних відносин на Закарпатті // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура" (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). - Ужгород: Карпати, 1993. - С. 267-278.
23. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. - К.: Генеза: Довіра, 1996. - 942с.
24. Мигович І. Злагоді перевали не завада // Віче. - 1993. - №6. - С. 108-114.
25. Мигович І. Конфліктність в закарпатському соціумі: етноконфесійний аспект // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.): Матеріали міжнародної наукової конференції. 26-27 вересня 1996 року. - Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного комітету у справах преси та інформації, 1997. - С. 29-38.
26. Мигович І., Макара М. Русинство в контексті сучасного слов'янства // Ідеї слов'янської єдності та суспільна думка на

- Закарпатті в XIX-XX ст. Доповіді наукового семінару, присвяченого Слов'янському з'їзду в Празі.- Ужгород: Колір прінт, 1999.- С.192-200.
27. Мигоняч І.І., Макара М.П. Закарпатський соціум: етнологічний аспект.- Ужгород: Патент, 2000.- 160с.
28. Мигоняч І.І., Макара М.П. Слово за русинів. Науково-публіцистичне видання.- Ужгород: Християнська родина, 1999.- 104с.
29. Пелин А. Фазы этногенеза наиболее распространенных этнических групп Закарпатья. Этносоциологический аспект // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років XX ст.): Матеріали міжнародної наукової конференції. 26-27 вересня 1996 року.- Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного комітету у справах преси та інформації, 1997.- С.203-206.
30. Пелин А.В. Динамика межэтнических отношений Закарпатья 1995-1998 годов // Ученые записки Симферопольского государственного университета.- Симферополь, 1999.- №11.- С.76-84.
31. Пелин А.В. Различия между официальной статистикой и результатами социологического исследования по проблемам национальных меньшинств в Закарпатье // Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті".- Ужгород: Патент, 1997.- С.199-213.
32. Сміт Е. Національна ідентичність.- К.: Основи, 1994.- 224с.
33. Собчук В.С. Етнокультурна ідентифікація населення Берестейщини. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (на правах рукопису).- Луцьк, 1999.- 194с.
34. Тиводар М.П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX- першої половини XX ст.) // Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII-XX ст. Сиратіса-Карпатика.- Випуск 6.- Ужгород: Патент, 1999.- С.4-64.
35. Тиводар М.П. Етнологія: Навчальний посібник для студентів історичного факультету.- Ужгород: Патент, 1998.- 578с.
36. Тиводар М.П. Закарпаття: народознавчі роздуми.- Ужгород: Карпати, 1995.- 208с.
37. Тиводар М.П. Основні етапи етнічної історії Українських Карпат // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура" (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.).- Ужгород: Карпати, 1993.- С.471-482.
38. Тиводар М.П. Політичне підґрунтя псевдотеоретичних пошуків "закарпатського багатонаціонального народу" // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року).- Ужгород: Гражда, 1994.- С.249-262.
39. Тиводар М.П. Початки становлення української національної свідомості на Закарпатті // Українська мова на Закарпатті: у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року).-Ужгород: Патент, 1993.- С.298-303.
40. Ухвала наукової конференції "Культура Українських Карпат: традиції і сучасність" // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року).- Ужгород: Гражда, 1994.- С.645-647.
41. Фадосв В. Визначеність невизначеності: дрейф етноідентичності // Філософ. думка.- 1998.- №3.- С.72-90.
42. Федьмашынец В. Карпато-рутенy у XXI сторочі. Статті та есеї.- Ужгород: Сад журналу "Айно", 1999.- 128с.
43. Федьмашынец В. Мы русины- неба сыны. Пять эссе.- Ужгород: Патент, 1995.- 100с.